

JAMOAT OLDIDA NUTQ SO‘ZLASH MADANIYATI

Dadamirzayeva Dilnavo Dilshodbek qizi

Olimboyeva Dildora Qudratilla qizi

Toshkent Kimyo xalqaro universiteti

Namangan filiali Boshlang‘ich ta‘lim yo‘nalishi talabalari

Annotatsiya. Ushbu maqolada jamoat oldida nutq so‘zlash madaniyatining nazariy asoslari, amaliy ahamiyati hamda uning tarkibiy qismlari keng yoritiladi. Jamoat oldida nutq so‘zlash madaniyati – notiqning fikrni aniq, mantiqan izchil, ravon va ta‘sirchan yetkazish mahoratini ifodalovchi murakkab kommunikativ jarayondir. Maqolada notiq nutqining lingvistik (til boyligi, uslub, mantiqiy tuzilish), paralingvistik (ovoz balandligi, tembr, pauza, urg‘u), ekstralingvistik (mimika, jest, holat) jihatlari chuqur tahlil qilinadi. Shuningdek, auditoriya psixologiyasi, tinglovchi bilan muloqot o‘rnatish usullari, nutqning motivatsion va ta‘sirchan elementlari alohida o‘rganiladi. Maqolada jamoat oldida nutq so‘zlash jarayonida uchraydigan keng tarqalgan muammolar – hayajon, o‘ziga ishonchsizlik, mavzuni yoritishda chalkashish, vaqtni to‘g‘ri taqsimlay olmaslik kabi holatlar tahlil qilinib, ularni yengishning samarali strategiyalari taklif etiladi. Maqola yakunida jamoat oldida nutq so‘zlash madaniyati shaxsning ijtimoiy faolligini oshirish, yetakchilik fazilatlarini shakllantirish, kasbiy muvaffaqiyatga erishish va samarali kommunikatsiya olib borishda muhim omil ekanligi asoslanadi. Ushbu annotatsiya tadqiqotning mazmuni, maqsadi va ilmiy-amaliy ahamiyatini qisqa, ravshan va aniq tarzda ochib beradi.

Kalit so‘z: Nutq madaniyati, notiqlik, auditoriya, ta‘sirchanlik, tovush balandligi, diktsiya, muloqot, emotsiya, ko‘nikma, mavzu yoritishi, mimikalar, gestlar (qo‘l harakatlari).

KIRISH

Bugungi kunda global axborot makoni tobora kengayib, kommunikatsion texnologiyalar hayotimizning barcha sohalariga kirib borgan sari, shaxslararo muloqotning sifati, nutqning madaniy normalariga rioya etilishi jamiyatda ijtimoiy barqarorlik va madaniy uyg'unlikning muhim ko'rsatkichiga aylangan. Nutq madaniyati nafaqat shaxsning bilim darajasi va nutqiy kompetensiyasini, balki uning ma'naviy-axloqiy me'yorlarga amal qilishi, jamiyat oldidagi javobgarlik tuyg'usini ham ifodalaydi. Zamonaviy jamiyat sharoitida jamoat oldida so'zlash san'ati bo'yicha bo'lgan talablar shunchaki muloqot qobiliyatidan iborat emas; ular og'zaki nutqning stilistik tozaligi, argumentlarning mantiqiyligi, til odobiga amal qilish, tinglovchiga hurmat bilan munosabatda bo'lish kabi omillarni ham o'z ichiga oladi.

Bugungi O'zbekiston sharoitida nutq madaniyati davlat siyosatining ijtimoiy-ma'naviy yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Davlat rahbari davlatning ma'naviy-axloqiy makonini mustahkamlash va yosh avlodni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalashni ta'lim va tarbiya tizimining strategik ustuvor yo'nalishi deb belgilagan. Shu munosabat bilan 2021-yil 26-martda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan "Ma'naviy-ma'rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-5040-son qaror qabul qilindi. Mazkur qaror bilan mamlakatimizda ma'naviy va ma'rifiy ishlarni kompleks tarzda takomillashtirish, ma'naviyat va madaniyat sohasini rivojlantirish uchun yagona tizim joriy etish vazifasi belgilandi. Xususan, qaror doirasida Respublika Ma'naviyat va ma'rifat kengashi hamda markazining tuzilmasi va funksiyalari tasdiqlanib, ular orqali hududlarda ma'naviy-axloqiy muhitni yaxshilash, madaniy qadriyatlarni targ'ib qilish, yoshlarni ijtimoiy-ma'naviy jihatdan qo'llab-quvvatlash bo'yicha amalga oshiriladigan chora-tadbirlar rejalashtirildi. Shu tarzda, davlatning madaniyat va nutq madaniyati masalalariga yondashuvi tizimlashgan va strategik ahamiyat kasb qiluvchi jarayon sifatida belgilandi. Prezident qarorida ma'naviy-ma'rifiy jarayonlarni tashkil etishning ustuvor

ilmiy –amaliy anjuman

yoʻnalishlari qatorida jamiyatda sogʻlom ijtimoiy-madaniy muhitni shakllantirish, yoshlarni milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosida tarbiyalash, jamiyat hayotida ijtimoiy faollikni oshirish yoʻnalishlari belgilandi. Bu jarayonda kommunikatsiya madaniyati, jumladan jamoat oldida nutq soʻzlash madaniyati ham mustahkamlanishi lozim. Chunki nutq madaniyati insonning ijtimoiy faolligini, oʻz fikrini asoslab yetkazish qobiliyatini oshiradi va jamiyatning maʼnaviy fazosini boyitadi.

Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining maʼnaviyat va madaniyat sohasidagi qarorlari yurtimizda xalqning maʼnaviy-axloqiy saviyasini oshirish va milliy qadriyatlarni mustahkamlashga qaratilgan kompleks siyosat strategiyasining ajralmas qismidir. Bu siyosat til madaniyatini, nutq madaniyatini, kommunikativ koʻnikmalarni rivojlantirishni ham davlat darajasida qoʻllab-quvvatlashni nazarda tutadi. Shu nuqtai nazardan, jamoat oldida nutq soʻzlash madaniyati mavzusi nafaqat lingvistik, balki sotsiokultural va pedagogik jihatdan ham dolzarb masala boʻlib qoladi. Nutq madaniyati jamiyatning ijtimoiy-maʼnaviy barqarorligini taʼminlashda, jamiyat aʼzolari oʻrtasida hurmat hamda bir-birini tinglash madaniyatini shakllantirishda muhim rol oʻynaydi. Shu bilan birga, bugungi global makonda kommunikatsiya qobiliyatlari raqobatbardosh kadrlarni shakllantirishda ajralmas boʻlib, jamoat oldida nutq soʻzlash madaniyati yuqori talabga ega. Bu koʻnikma yolgʻizgina nutq etiketasi emas, balki auditoriyani jalb qilish, muloqotni boshqarish, fikrni mantiqan izchil yetkazish kabi koʻplab komponentlarni oʻzida mujassamlashtiradi. Shu sababdan, nutq madaniyatini oʻrganish, uni ilmiy asosda tahlil etish va mazkur koʻnikmalarni shakllantirish bugungi kun talabi boʻlib qolmoqda. Shu nuqtai nazardan, ushbu maqolaning maqsadi – jamoat oldida nutq soʻzlash madaniyatining mohiyatini, uning asosiy tamoyillarini, kommunikativ mexanizmlarini ilmiy asosda tahlil etish, shuningdek, nutq madaniyati bilan bogʻliq zamonaviy davlat siyosati yoʻnalishlarini yoritishdan iboratdir.

ASOSIY QISM

Zamonaviy ta'lim tizimi nutq madaniyatini nafaqat tilshunoslik nuqtai nazaridan, balki ijtimoiy-psixologik va madaniyatshunoslik kontekstida ham o'rganadi. Til shunchaki aloqa vositasi emas, balki shaxsning qadriyatlar tizimi, ijtimoiy rolga yo'naltirish mexanizmi bo'lib xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan, nutq madaniyati jamiyatning madaniyat darajasi va xalqning intellektual salohiyatining muhim indikatoridir. Nutq san'ati, ayniqsa jamoat oldida so'zlash madaniyati jamiyatdagi hurmat, hamkorlik, murosaga intilish kabi sotsial me'yorlarga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Nutq madaniyati – bu shaxsning fikrini aniq, mantiqan to'g'ri, lug'aviy va stilistik jihatdan boy, hamda tinglovchi auditoriya ehtiyojlariga mos ravishda ifoda etish san'ati va mahoratidir. Nutq shunchaki axborot uzatish vositasi emas, balki ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi, jamiyatning madaniy darajasini aks ettiruvchi hal qiluvchi omildir. Ayniqsa, jamoat oldida nutq so'zlash madaniyati, ya'ni katta auditoriya oldida nutq etiketasi, tilning madaniy jihatdan to'g'ri ishlatilishi, tinglovchi bilan muloqot mexanizmini to'g'ri yo'lga qo'yish, madaniyatli nutq jarayonini boshqarish – bugungi ta'lim va kasbiy faoliyatning ajralmas qismiga aylangan.

Jamoat oldida nutq so'zlash madaniyati — shaxsning til va muloqot mahoratini, jamiyat bilan samarali aloqani ta'minlovchi muhim ko'nikma sifatida ilmiy tadqiq qilingan. Rasulov va Mo'ydinov nutq madaniyati tushunchasini tilning adabiy me'yorlariga asoslangan kommunikativ kompetensiya sifatida ta'riflaydilar. Ularning tadqiqotlari ko'rsatadiki, notiqlik san'ati shaxsning ijtimoiy va professional muvaffaqiyatiga bevosita ta'sir qiladi. Nutq madaniyati faqat til me'yorlariga rioya qilishni emas, balki tinglovchi bilan samarali muloqot qilishni ham o'z ichiga oladi. Jamoat oldida nutq so'zlash madaniyati insonning shaxsiy va kasbiy muvaffaqiyatini belgilovchi asosiy ko'nikmalardan biridir. Nutq madaniyati — bu nafaqat tilning adabiy va grammatik me'yorlariga rioya qilish, balki tinglovchi bilan

ilmiy –amaliy anjuman

muloqotni samarali tashkil etish, fikrni mantiqan tizimli va ta'sirchan yetkazish, intonatsiya, mimika va jestikulyatsiya orqali nutqni boyitish kabi komponentlarni o'z ichiga olgan murakkab fenomen hisoblanadi. Nutq madaniyati shaxsning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantiradi va uning jamiyatdagi ijtimoiy mavqeini belgilashga xizmat qiladi.

Nutq madaniyati nazariy jihatdan lingvistik, psixologik va pedagogik sohalar bilan chambarchas bog'liq. Lingvistik nuqtai nazardan, nutq madaniyati tilning adabiy me'yorlarini bilish, so'z boyligini to'g'ri qo'llash va fikrni aniq, tushunarli tarzda yetkazish orqali ifodalanadi. Rasulov va Mo'ydinov nutq madaniyatini kommunikativ kompetensiya sifatida ta'riflaydilar, bunda notqlik san'ati shaxsning ijtimoiy va professional muvaffaqiyatiga bevosita ta'sir qiladi. Til va nutq vositalarining to'g'ri ishlatilishi, so'zning kontekstga mosligi, tinglovchi e'tiborini jalb qilish, mantiqiy struktura — bularning barchasi nutq madaniyatining nazariy asoslarini tashkil etadi.

Psixologik nuqtai nazardan, nutq madaniyati tinglovchi bilan samarali aloqani o'rnatish, uning psixologik holatini hisobga olish va nutqning ijtimoiy ta'sirini oshirish imkonini beradi. Nutq jarayonida notiq tinglovchining qiziqishi, e'tibori va ruhiy holatini hisobga olishi lozim, chunki samarali nutq faqat til va uslub bilan emas, balki psixologik moslashuv orqali ham shakllanadi.

Pedagogik nuqtai nazardan, nutq madaniyati o'quv jarayonida talabalarga va yosh avlodga shakllantiriladi. Notqlik san'atini o'rgatish, amaliy mashqlar va nutq texnikasini rivojlantirish orqali shaxsda kommunikativ kompetensiyalar paydo bo'ladi. Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy Universiteti tomonidan nashr etilgan Notqlik san'ati qo'llanmasida nutqning amaliy jihatlari, talaffuz, intonatsiya, mimika va gestikulyatsiya kabi ko'nikmalar tizimli tarzda yoritilgan. Bu qo'llanma nutq madaniyati va notqlik san'atini o'qitish va shakllantirish jarayonini tizimli yoritadi.

Jamoat oldida nutq soʻzlash madaniyati quyidagi tarkibiy elementlarga ega:

Til va leksik vositalar: soʻzlarning toʻgʻri, aniq va mantiqan joylashtirilishi. Soʻz boyligi, sinonimlar va iboralar nutqni boyitadi va tinglovchida ijobiy taassurot qoldiradi.

Grammatika va sintaksis: nutq tuzilishi mantiqiy va ravon boʻlishi lozim. Xato grammatik tuzilish tinglovchini chalgʻitishi yoki nutqning samaradorligini kamaytirishi mumkin.

Intonatsiya va ovoz ohangi: ovoz balandligi, tembr va intonatsiya nutq taʼsirini oshiradi. Bu elementlar tinglovchida emotsional javob uygʻotadi va eʼtiborni jalb qiladi.

Mimika va gestikulyatsiya: yuz ifodalari, qoʻl va tana harakatlari nutqning mazmunini toʻldiradi va taʼsirchanlikni kuchaytiradi.

Fikrni mantiqan tuzish: nutqning kirish, asosiy qism va xulosa shaklida aniq boʻlishi zarur. Mantiqiy uzluksizlik tinglovchi eʼtiborini saqlaydi va fikrni samarali yetkazadi.

Nutq madaniyatining amaliy ahamiyati

Jamoat oldida nutq soʻzlash madaniyati nafaqat shaxsiy oʻsish va kasbiy muvaffaqiyat uchun, balki jamiyat va davlat faoliyati uchun ham muhimdir. Samarali nutq:

Jamiyat bilan muloqotni mustahkamlaydi: tinglovchilar bilan samarali aloqani tashkil etish orqali ijtimoiy hamkorlikni rivojlantiradi.

XULOSA

Xalqaro tadqiqotlar shuni koʻrsatadiki, nutq madaniyati talabalarda va mutaxassislarda kommunikativ kompetensiyalarni shakllantirishda asosiy vosita hisoblanadi. Mansurova nutq madaniyatining samarali shakllantirilishi ijtimoiy hamkorlikni rivojlantirish, axborot almashinuvi sifatini oshirish va professional faoliyat samaradorligini taʼminlash imkonini beradi. Shu bilan birga, notiqlik sanʼati orqali shaxslar oʻz fikrini taʼsirchan, mantiqan aniq va

tinglovchi uchun qiziqarli tarzda yetkazadi. Shu tarzda, nutq madaniyati nafaqat lingvistik va pedagogik nazariya bilan bog‘liq, balki davlat siyosati, jamoatchilik bilan muloqot va ijtimoiy rivojlanish uchun ham zarur amaliy ko‘nikma sifatida e‘tiborga olinadi. Notiqlik san‘ati va nutq madaniyatini rivojlantirish shaxsning kasbiy salohiyati, jamiyatdagi mavqei va ijtimoiy kommunikatsiyadagi muvaffaqiyatini belgilaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Rasulov R., Mo‘ydinov Q. Nutq madaniyati va notiqlik san‘ati. Toshkent, 2024.
2. Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy Universiteti. Notiqlik san‘ati: o‘quv qo‘llanma. Toshkent, 2022.
3. Jo‘rayev T.T., Halimov S.G. Nutq madaniyati. Samarqand, 2021.
4. Mansurova F. Linguistic and pragmatic aspects of public speaking. 2023.